

„БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ МОВИ“
ВИДАЄ ПРОФ. Д-Р ІВАН ОГІЄНКО

ПРОФ. Д-Р ЄВГЕН ГРИЦАК

НЕОЛОГІЗМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

1936.

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН У ЖОВКВІ

ВСІ ЛЕРЕДПЛЯЧУЙТЕ

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

„НАША КУЛЬТУРА“

**Головний Редактор і Видавець
Проф. д-р Іван ОГІЄНКО.**

**Щомісяця виходить п'яти- або чотири-аркушева
книжка.**

ПЕРЕДПЛАТА в краю, а також у Чехо-
словаччині, Австрії й Мадярщині: річно
12 зл., піврічно 6·50 зл., чвертьрічно
3·50 зл., місячно 1·25 зл. За границею:
В Європі 15 зл., поза Європою 3 дол. річно.
Окрема книжка в краю 1·25 зл., за гра-
ницею 30 центів.

Кonto чекове П. К. О. ч. 5880.

Адреса Редакції й Адміністрації:
Warszawa 4, ul. Stalowa 25 т. 10.

**Культура наша стародавня й глибока,— пізнаймо й шануймо її
СИЛА НАЦІЇ — В СИЛІ ЇЇ КУЛЬТУРИ!**

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ТРИМІСЯЧНИК
„БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ МОВИ“
ВИДАЄ ПРОФ. Д-Р ІВАН ОГІЕНКО

Проф. Д-р Євген Грицак

**НОВОТВОРИ
В СУЧASNІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

1935

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН У ЖОВКВІ

НОВОТВОРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ.

Наша літературна мова переходить по війні дуже великі зміни. Впливають на це не тільки епохальні історичні події, зв'язані з світовою війною, не тільки велетенський розвиток поодиноких наук, головно техніки, але й небувалий досі розріст української культури в різних ділянках, незаторкнених до часів війни. Насамперед повстає в нас багато нових слів, т. зв. неологізмів. І саме завданням моєї праці є розглянути неологізми останніх десятиліть, при чому нераз доведеться мені торкатись зв'язаних з цією темою справ мови, форм, правопису і впливу чужих мов, що їм піддавалася наша мова.

Я хочу говорити про загально-українські новотвори, однаке через те, що я користувався здебільш галицькими джерелами, то у висліді покажеться, що я розглянув переважно галицько-українські новостворені слова. Моїми джерелами є в першу чергу часописи, журнали

Й мої власні записи слів буденної мови, бо ці дві ділянки найбільш вразливі на мовні зміни й чужі впливи. Крім цього я послугувався теж і творами літературними й науковими та словниками, що в них уже, принаймні частинно, відбилася найновіша наша мова.

Неологізми розглядаю, обмірковуючи їхню будову, в першу чергу нарости, далі приrostки, вкінці слова зложені.

I. Іменники жіночого роду.

1. Наросток *-івка*: Іменники з цим наростком знає українська мова віддавна, наприклад: винівка, лісничівка, дощівка, жидівка. Їх походження прикметникове, а саме: 1) спершу були прикметники з іменниками: винова (= з вином, з вина) бочка, лісникова хата, дощева вода, жидова жінка, дочка; 2) у другій стадії їх повставання затрачувалися Іменники при даних прикметниках, а для рівноваги за втрату Іменників одержували наросток жіночий *-івка* та ставали Іменниками. На такий сам лад і на цій самій етимологічно-логічній основі повстають сучасні щоденно вживані Іменники під великим впливом польської мови, що в останніх часах дуже любить такі Іменники (нар. *-івка*), бо вони практичні й вигідні, короткі й легкі до творення. Наголос завжди на складі *ів*. Зазначую

деякі слова з наростком *-івка*: одні з них загально вживані, а другі чисто місцеві.

а) Назви потягів, авт і т. п.: особівка, тягарівка (= вантажний потяг), вузькоторівка (пор. рос. узкоколейка, Нд. 46/₃₄)¹, таксівка — автодорожка, моторівка (= моторний човен), баллонівка — ровер із широкими опонами й гумами.

б) Забави й гри спортивні: костюмівка, масківка (= баль костюмовий, масковий), кошиківка й кошівка — забава в м'яча, що його вкидають у кіш на стовпі.

в) Школи й шкільні уладження: виділівка — за Австрії виділова школа, теперішні 5-7 кл. вселюдн. школи, експонівка — окрема, додаткова школа з 1-3 класами С. 22, шашкевичівка — укр. вселюдна школа ім. М. Шашкевича (в Перемишлі), цвіченівка (з поль. ďwiczeniówka) — школа вправ при вчит. семинарах, підхорунжівка (з польськ. - школа кандидатів на підхорунжих), приготівка — підготівна класа при гімназіях, що існувала до 1923 р., вивідівка — з польськ. wywiadówka — інформаційна конференція для батьків (недавно створено на це слово „вивідка“), переходівка — двійка з одного предмету, що з нею учень переходить до вищої класи.

¹ Назви часописів цитую скорочено: Нд. — „Неділя“, далі число, а в дробі рік у скор. (34—1934), С. 22 = „Свобода“, рік 1922, Д. 22 = „Діло“ рік 1922.

г) Доми окремого приміщення: до-
мівка — льокаль, помешкання, приміщен-
ня, дяківка — хата для дяка біля церкви,
давня школа, вікарівка — хата для по-
мічного священика („сотрудника“) біля
церкви, дешівка — Бурса Дешевої Кухні
в Перемишлі, кормошівка — хутір і вілля
Кормошів у Тур'ї, гайвка — хата гаєвого,
лісника *Д.* 5/₃₅.

г) Речі й приладдя: вирівка (з п. *wi-*
rówka) й кружлівка (центрофуга), вітрівка
— рушниця на менші пташки, кварцівка
— кварцова лямпа, циклівка — шапка
цикліста *Д.* 191/₃₄, видівка — картка з ви-
дом, фотографією, з п. *widokówka*.

д) Монети: 20-сотиківка *Д.*, гульде-
нівка (австр.) *Нд.* 50/₃₄, коронівка.

е) Харчеві продукти: рижівка, перлів-
ка (рижова, перлова каша), разівка, жи-
дівка (разова, жидівська булка).

е) Усяке: міжнародівка — інтернаціо-
нал, союз і гімн (з п. *międzynarodówka*),
маївка — прогулянка учнів до лісу, ве-
чірня й ранішня відправа церковна в маї
(травні), верхівка — еліта, найвища, про-
відна верства, з рос. верхушка, писківка
— судова розправа за дрібні провини
(за зневагу чести, лайку і т. ін.), одно-
днівка — видання з приводу ювілею,
врочистого святкування й т. ін., райо-
нівка — районова кооператива *Д.* 280/₃₄,
пікардівка — марка з видом Пікар(д).а.

Майже всі ці слова повстають під

польським впливом, а люди залюбки вживають їх у щоденному житті, бо вони вигідні: в них спливаються дві слові, щось на зразок знаних у логіці скорочених дефініцій¹. Слів літературних або ширше вживаних між ними мало: домівка, дяківка, маївка, верхівка, а ще менше вживаються вони в В. Україні, напр. у Правописному Словнику Г. Голоскевича, Київ 1930², що інформує нас про найновіший лексикальний засіб нашої мови, є тільки слово „домівка“. Здебільша тим, що я подав, користуються мешканці міст, що чують їх у польській мові, вкінці вживає їх наша преса, що найхутчіш відгукуюється на зміни й нові явища в мові, бо їх сама потрібувє.

2. Наросток -ка. Цей наросток слугить для формування нових слів майже на той сам лад, що й наросток -івка. Ці слова творяться здебільша теж від прикметників, при чому прикметник із наростком -ка стає іменником, а первісний іменник, що його легко догадатися, відпадає. Навіть і ділянки цих слів подібні до вичислених при іменниках на -івка.

а) Школа: нормалка — вселюдна школа

¹ Др. С. Балей: Нарис льогіки, Львів 1923, стр. 17: „Дефініція через найближчий рід та різницю гатунковоу“. Іменник на -івка є саме цією різницею гатунковою, а найбл. рід відпадав, бо його легко додуматися.

² Далі цитую його скорочено: Гол.

ла (в противенстві до „виділівки“, як вище); горожанка — горожанська школа на Закарпattі, в В. Укр. звали „вища початкова школа“, в Галичині це слово значить теж „громадянка“; здавка — „здавання“, іспит до школи; пленарка — конференція (засідання) усіх членів Учит. Збору; вивідка — вивідка див. вище — Д. 3/⁸⁵.

б) Потяги: сальонка — окремий дуже гарний вагон і потяг для подорожі вищих державних достойників; льокалька — залізниця місцева на побічній лінії; сепаратка — окремий переділ у вагоні, окрема кімнатка в ресторані.

в) Церква: Преображенка — церква Преображення Господнього у Львові, Нд. 1/35; дев'ятка, дванайцятка — Богослужба о 9. год. вранці (для шкіл), о 12. впол. (для інтелігенції); паламарка — кімната в церкві праворуч великого віттаря, де порається паламар¹.

г) Військо: стійка — місце, де стоїть варта, рос. постъ, слово приходить уперше в Котляревського, але в нас віджило воно в часі війни; їдунка — військова бляшанка на страву; мазéпинка — шапка Укр. Січ. Стрільців; зубчáтка — зубчаста нашивка на комірі укр. старшини (Календар Черв. Калини).

¹ І. Микитенко: Вуркагани. ДВУ. Харків, 1928, ст. 398. Далі цитую цей твір скорочено: Мик.

г) Книжка: агітка — агітаційна брошурка¹; летючка — відозва, прокламація (поль. ulotka).

д) Торгівля: підмінка, відмінка, заступка (кави) — те, що має застути (нім. Ersatz); риківка — совітська казньонна горілка, названа від комісаря Рикова (утвор. Риков + ка = риківська горілка).

е) Усяке: довідка² — інформація (в Укр.); знімка — фотографія, ужив. в Галичині і в В. Укр.; ватиканка — ватиканська марка; вечірка — вечірня забава, може з рос. вечеринка, тепер ужив. більше „вечерниці“ Д. 3/зб.; Татарка — Татарська гора в Гірємішлі; комінірка — тепла зимова шапка Д. 2/зб.; відпустка з рос. отпускъ.

Як видно з цього перегляду, тут здебільша галицькі місцеві слова, однаке вживає їх наша преса; слів, уживаних у В. Україні, мало: паламарка (рідко), стійка, агітка, риківка, довідка, однокінка. Усі майже йменники на -івка й на -ка — це concrete, а не abstract.

Окремий відділ творять іменники, утворені від дієслів на означення чинності, дії при допомозі наростка -ка. Їх

¹ Аркадій Любченко: Буревія путь. Оповідання. ДВУ. 1927, ст. 83. Далі цитую скорооч. Любч.

² А. Лейтес: Силуети Заходу. Харків, 1928, ст. 27. Далі цитую скор. Лейт.

досить, а вживає їх і преса, і люди в щоденному житті, а саме: трактовка, постановка (п'єси) — трактування, розглядання (питання), ставлення (п'єси); піддержка *Д.* 1/35, підтримка, підготівка, але це все повстало під впливом російської мови, а скоріше лексики, що до неї галичани часто звертаються, й не знаючи рос. мови, нераз переконані, ніби це дуже гарні слова. В рос. мові вживають цього наростка часто (нпр. піддержка), а в В. Україні повстають і нові слова під цим впливом, нпр. машиновка — збирання збіжжя машиною¹. Виняток — добре слово, вживане в нас, „пошуканка“ — пошукування *Д.* 1/35.

В останньому часі, за великоукраїн. впливом, викидають у нас такі слова й на їх місце творять віддієслівні іменники від чистого кореня (але приросток тоді є), нпр. „підтрим“ *Д.* 174/34, або складають нові слова з наростком -а (бо чисті дієслівні іменники в нас уже не подобаються), нпр.: настанова (наставлення), підготова *Д.* 289/34, 1/35, прослава — прославлення. З інших іменників із наростком -а відмічу ще два: установа (інституція, рос. учрежденіе), що, будучи льокальним словом (звичай,

¹ Див. про це цінну статтю А. Вовка: Наросток -ка в дієслівних іменниках, „Збірник секції граматики української мови“, Київ, 1930 р., ст. 115-140.

постанова, умбва), здобув собі загальне значення, і „влуча“ — мета, кружок до влучання, стріляння Д. 22¹.

Посереднє становище між конкретними іменниками на -ка, та дієслівними займають ось ці нові слова: підвишка, знижка, здавка, бо вони означають первісно чинність (дію), а саме — підвищення, зниження, здавання, а далі мають і більш сконкретизоване значення: підвищена су- ма, платня, знижена ціна, посвідка зниження, іспит, що при ньому здаємо. Слова „підвишка“ й „знижка“ повстали без сумніву під польським впливом: podwyżka і zniżka, й може тому й у нашій пресі й у літературних творах пишуть нераз хибно „підвишка“.

Зовсім належне місце між іменниками з нар. -ка займають іменники, що означають становище й заняття, працю жінок, утворені від чоловічих іменників цього самого кореня, напр.: учителька (чол. учитель), чужинка (чол. чужинець), молочарка й ін. В сучасній укр. мові бачимо зусильну й виразну тенденцію творити окремі слова на жіночі *agentium*, і це явище, як думаю, з'яване з великою й активною ролею сучасного жіноцтва (в часі війни й по війні).

¹ Цитати з „Діла“ й „Свободи“ за 1922 рік і „Громадського Вістника“ за 1923 р. цитую в скróченні без чисел, тільки подаю рік, а саме 22: — 1922, 23 — 1923.

Тому повстають жіночі йменники, а деякі з них видаються доволі дивними. Виписую замітніші: майстерка — жінка-майстер, мистець¹, послідовка — послідовна жінка Жорна ч. 13/₃₄, ремісничка — жінка - ремісник Д. 331/₃₄, дозирачка — наглядачка, з поль. dozorczyńcza², піклунка — що піклується про кого³, санаторка — завідувачка санаторії (Лейг. 139), санітарка -- доглядачка хорих (так перекладено польське „pielęgniarka“) Д. 345/₃₄, свідка -- жінка - свідок Кол. 39, юнка — молода дівчина, юначка Мик. 6, 226, Гол.

Все це слова нові, між ними оригінальні й смілі неологізми з В. України, деякі штучні (послідовка), інші невдатні (дозирачка), одне слово не має своєго відповідника в чол. роді (піклунка).

Взагалі намагання докладно відрізнювати й відзначувати жіночі йменники, т. зв. *nomina agentium*, дуже сильне в сучасному словотворенні, але це натрапляє на деякі труднощі, бо хоч україн.

¹ Проспер Меріме: Коломба, перекл. за ред. А. Ніковського, Київ 1927, ст. 31. Далі цитую це скор. *Кол.* У Галичині це значить „столярська праця“.

² А. Толстой: Відродження, в 3 томах. Переклав В. С. Львів 1901, ст. 3. Далі цитую це в скор. *Відр.*

³ „Український Бескид“ ч. 27, 1934 р. Далі цитую це скор. *УБ.*, а побіч цього числа й рік у скороч. (34 = 1934).

мова має багато наростків на означення заняття жінок і їх становища до чоловіків (-иня, -иця, -ха, -уха, -аля, -ка, -иха, -ина, -иця), однаке часом важко їх творити, й тому люди звертаються до інших мов, перш за все до знатої в нас польської мови. В нас ще досі нема слів жін. р. від слів: мистець, борець, ловець, мисливець, знавець. Від інших творять уже невдатні спроби, а саме: стрілкиня Д. 276/₃₄, пол. нар. -іні, вже краще будь „стріліця“, жрекіня Д. 285/₃₄, хоч в в нас своє слово „жриця“¹ (Шевченко, рос. жрица), пророкіня Д. 348/₃₄ з пол. прогоокіні, а в нас „пророчиця“ Гр. Гол., вкінці, що вже дуже разить, „виконавчина“ — жінка, що виконує, виконниця Д. 331/₃₄. Нар. -иня маємо в слові „монахиня“ — черниця Д. 5/₃₅. Навіть жіночий іменник, що його легко створити від чоловічого, а саме членка — жінка-член С. 22, у нас хибно перекручують на „членкиня“ (поль. członkini) і „членниця“, подібно як замісць правильного „посолка“ кажуть „послиця“.

Закінчуючи йменники з наростком -ка, завважу ще одно, а саме: назви правописів і абеток утворені на той сам лад з наростком -ка: кулішівка, желехівка, драгоманівка, „ярижка“, а тепер часто

¹ Б. Д. Гричченко: Словаръ украинскаго языка, том I-IV. Київ 1907-1909. Далі вскор. Гр.

згадується „латинка“, що замісць ней Проф. Сімович уживає „латиниця“ Д. 5/53.

3. Наростки *-ница*, *-иця* й *-альница*. Чужі нарости. Заняття й чинності жінок означають теж іменники з нар. *-ница*: промовниця — жінка, що промовляє, вміє промовляти, продавниця — жінка, що продає (перекл. з рос. продавщица), посланиця — жінка-післанець (Кол. 117), злодійниця Відр. I 14, видавниця, дозбрница — наглядачка, створене на лад поль. dozorcyni іб. 176.

До інших ділянок належать такі новотвори: а) будинки: лічниця (гал.) — лікарня (в В. Укр.), станиця — постерунок, табор у Каліші Д. 22, б) предмети: мовниця — трибуна, підвищення для промовців, головнийця — капітель колонни Д. 231/34.

Наростком *-иця* утворені назви самиць звірів: тигріця, левіця (гал. львиця), назви жінки по її занятті: прозірливиця — віщунка Кол. 24, політ. терміни: лівіця, правіця — ліві, праві партії, окремо стоїть: передовіця — вступна стаття (з рос. передовая, С. 22). Замісць слова „тигриця“ з'явилося слово скорочене „тигра“ (нар. -a) Любч. 132. Переважають у цих неологізмах галицькі слова, деякі з них складені за рос. чи польським впливом, але між ними мало зовсім невдатних. На 16 слів аж 7 визначає заняття, чинність чи прикмету жінок.

Наросток *-альниця* творить мало слів. Я записав тільки два: *плакальниця* — плачка Кол. 50 і незначно обгладжене рос. слово *зажигальница* — запальнючка (рос. зажигательница, Мик. 283). У всіх поданих словах основний наросток є *-иця*, а інші додаткові повстали з приводу поширення кореня. Для до кладності подаю їх окремо.

На чужий лад створені слова: сторожева Нд. 32/34 — сторожиха (поль. stróżowa, в україн. мові є цей наросток у слові „королева“) й багато йменників із російським нар. *-ша*: скульпторша — скульпторка, різьбарка (Гол.), кельнерша — кельнерка (обидві слові у Лейт. 49), камергерша¹.

Чужим наростком, а саме російським, є теж наросток *-ча* у словах: „подача“ (аргументів, Д. 4/35), хлібоздача (рад.)².

4. Рідше вживані наростки йменників жін. роду: *-ба*, *-альня*, *-арня*, *-ня*, *-ина*, *-щина*, *-івля*, *-ість*.
а) Наросток *-ба* творить іменники, що означають чинність: *лучба* — сполука, злучення (від цього прикметник „лучбовий“ — комунікаційний, Д. 194/34), *учба* — навчання, штучне канцелярійне слово

¹ Г. Ібсен: Вибрані твори, том III. ДВУ. 1930, стор. 245, далі цитую в скороч. /бс.

² Слови, вживані часто в радянській термінології й лексиці, вказуючи скороч. „рад.“, галицькі слова “гал.”

на Радянщині (від нього прикм. „учбо-
вий“ — навчальний), Богослу́жба —
Богослуження, чини́тьба Д. 294/34 —
примусова праця для війська або дер-
жави (поль. świadczenie wojsk.), пальба
— стрілянина (рос. слово, С. 22). Це
здебільша слова мало вдатні й рідко
вживані, здебільшого чисто галицькі.

б) Місце, де щось діється, знаходить-
ся, або щось роблять, визначають на-
ростки -альня, -арня: роздягальня, уми-
вальня, постачальня (скла в Москві,
Нд. 40/34), дозрівальня Д. 225/34, спліт-
карня — місце спліток Д. 194/34, плет-
тарня — фабрика плетив (на Закарпатті,
Д. 351/34), гноярня Лейт. 109.

в) Уже більше вживають до творення
слів наростка -ня і від нього ще до
війни повстало в нас багато слів, однаке
вони не здобули собі загального при-
знання, наприклад: звірня (фавна) й
рістня (флора), а тепер підо впливом
польської мови утворено в нас: їздня
— частина вулиці, де їздять вози, скоч-
ня (для лещетарів), забезпечня —
поль. ubezpieczalnia (всі слова з „Діла“
й „Неділі“). Інші слова: пожарня —
будинок пожежної сторожі (Відр. III, 233),
нічліжня — дім для ночівлі Нд. 49/34,
осередня — централя Д. 270/34, па-
ровозівня Нд. 50/34, рухівня —
гімнастична заля Д. 22, переплетня
— палітурня (Гол.), печатня — дру-

карня (з рос. печатать — друкувати), вкінці загально в нас прийняте накладнý — видавнича фірма. Переважна частина таких слів, це слова місцеві, вживані в пресі, здебільшого штучні, бо перекладені з чужих слів, головно з російських, напр. у словнику Голоскевича нема з них ані одного. З семантичного боку означують вони місце, де щось роблять, або поміщення, де щось знаходиться (паровозівня, пожарня, осередня), тільки звірня й рістня мають значення збірне (звірі, рослини).

Сюди належать ще 2 новотвори: холодильня й варильня (соли).

г) Наросток -ина мало вживаний для творення нових слів: меншийна — меншість Д., складовйна — складова частина,¹ заслуженйна — платня, пенсія.² Ці йменники складені так, як з нар.-ка й -їка. окремо стоїть неологізм, утворений на Радянщині й у нас майже скрізь прийнятий: речовина — матерія (фіз. хем.).

г) В останніх роках дуже люблять у нас творити слова з наростком -щина, а саме: церквщина — церк. мова, вплив, перевага церкви, канцелярщина, нелегальщина Д. 264/34 —

¹ „Назустріч“ — двотижневик, 7/34, далі в скор. *Наз.*

² „Громадський Вісник“, щоденник в 1923 р., скороч. *ГВ*, 23.

нелегальна робота, речі незаконні, Ско-
ропадщина — робота на зразок Ско-
ропадського, прихильність для гетьм.
Скоропадського Д. 347/34, безвідпо-
відальність (ib., в теж у Гол.), комісарщина
— влада, панування комісара Д. 5/35,
бесистемщина — бесистемність
С. 22, побутовщина — описи побу-
ту, життя народу, літер. творчість, що
описує побут Д. 5/35, вкінці назви країн
і околиць: Рурщина (нім. Ruhrgebiet),
Сарщина (Saargebiet), Лемківщина (Гол.),
Радянщина. Ці й подібні слова залюбки
творять, бо їх легко творити, а крім
цього вони вигідні, бо їх зміст широкий.

Є кілька новотворів з нар. -івля: сі-
нозаготівля (рад.), поготівля (з
поль. pogotowie), гуртівля (звич. гур-
тівня, Д. 295/34). Це йменники, що озна-
чують чинність і неначе заступають діє-
слівні йменники, хоч слово „гуртівня“
більше підходить до таких іменників, як
постачальня (місце, де щось згуртовано,
склад).

Наросток -ість творить abstracta (у-
явні, подумані йменники), що означають
стан і прикмети, а повстають вони від
дієприкметників або прикметників, і ча-
сто заступають віддієслівні йменники:
втомливість Д. 225/34, закутковість
Д. 182/34 — переклад поль. „zaścianko-
wość“, заборгованість — задов-

ження Д. 22, перекональність — здатність переконувати (Лейт. 144), потужність — сила Д. 190/34, запродаїність Д. 293/34 — продажність (Гол.), пे́ршість (рад.).

ІІ. Іменники чоловічого роду.

Дуже велика кількість неологізмів чоловічого роду. І велика кількість наростків на творення іменників чоловічого роду й вирішна роль чоловіків у щоденному житті, культурній творчості та політиці, впливають на творення нових слів.

1. Наросток *-ник*. Як у жіночому роді було найбільше нових слів із нар.-ка й *-івка*, так у чоловічому найбільш новотворів із наростком *-ник*, бо їх структура дуже легка, а саме: до кореня додаємо цей наросток, а значення цих слів майже завжди з тієї самої ділянки: це постеп *agentis*, щебто означує людина, що робить щось, а творяться вони від іменників і дієслів. Цих слів у нас дуже багато, але я вичислю їх по кілька поодинокими групами, зазначуючи при цьому, що я наводжу й давніші неологізми, щоб показати невдатність їх складання, або те, що, не зважаючи на величенський розвій української мови, ми ще й досі послугуємося архаїзмами або деякими невдатними й невідповідними

словами, вважаючи їх нераз за дуже добрі й гарні.

а) Заняття людей: конторник — канцелярист (переклад із рос. конторщикъ, Ібс. 170), копальник — власник, або робітник копальні Г. В. 23, погребник — власник похоронного закладу (витворене в Півн. Америці нашими емігрантами, Д. 293/34), похоронник — попереднє (гал. Д.), мороженик — продавець морозива Відр. III, 224, ліхтарник — що засвічує ліхтарні, лубочник — богомаз, продавець або видавець усякого немистецького дрантя (книжок, образів) з рос. Г. В. 23, смолоскипник — що носить смолоскипи (нім. Fackelträger, рос. факельникъ, Нд.), медведник — ловець, що полює на медведів Нд. 41/34, вирібник — той, що вироблює щось, фабрикант Наз. 13/34, приватник — господар на своєму хазяйстві, а не у колективі Д. 287/34, приватний купець в протиленстві до кооперативної торгівлі Д. 291/34, текстильник — вирібник або купець матерій.

б) Суспільно - політична ділянка: бесідник (заг.), передбесідник — попередній промовець (гал.), державник — самостійник, ухильник — що відхиляється від догм комунізму (рад.) Д. 226/34, безробітник, заговорник — змовник (з рос. заговорщикъ, С. 22) старо-, новокурсник (москвофіл) Д. 5/35, заточник — засланець; цей архаїзм уживається на

означення українця, що живе на урядовій службі в Західній Галичині, подібно „заточенець“ С. 22, наїздник з поль. паже́д́ца Д. 22, обсадник — окупант С. 22. До цієї ділянки долучається право: обра́зник — той, що образив другого Кол. З, законник — знавець права іб. 35, в Галичині чернець, позбвник, посадник — бурмистр, міський голова (рос., уживане в Галич.).

в) Військо: стéжник — вояк, що йде на стежу розвідувати¹, удáрник² — вояк, що йде приступом у першій лінії, скорострільник — що стріляє з кулемету, гармáтник — артилерист, гармáш, добровóльник — доброволець (з рос.) Нд. 39/34, захýстник — оборонець, панцирник — панцирний потяг, авто, наплéчник — наплечний мішечок вояка або спортивця (поль. plecak, гал.) хлібник — торністра військова, синьо-, сіро-жупáнник 1918 р.), базíвник — корабель, що становить базу (підставу) Нд. 1/35.

г) Культура й освіта: виховник (у Галичині часто вживають іще „вихователь“), шкільник — шкільний діяч Д. 5/35, у говорах гал. — школяр (Грінч.), високошкільник — студент або аблольвент високої школи, середнешкільник — учень середньої школи (повстало в Україні

¹ Календар Червоної Калини на 1934 рік, Львів, стр. 8; далі цитую в скороч. ЧК. ² Ibid. стр. 28.

в часі революції), читальняник — член читальні Д. 3/35, самоосвітник іб., східник, західник — прихильник Сходу, Заходу, східної, зах. культури Нд. 35/34.

г) Хліборобство: з Радянщини: колгоспник, колективник — селянин, що працює в колективі, одиночник (з рос.) Д. 194/34, одноосібник (рос. единоличникъ Д. 297/34) і приватник — селянин, що господарить окремо Д. 287/34, земельник — землевласник, дідич (на лад поль. ziemianin і рос. землевладелець), незаможник (рад.).

д) Спорт: наколесник — роверист (гал.), чільник (у грі в мяча, Д. 249/34).

е) Предмети й речі: наплечник, хлібник, покажник — індекс, огляд змісту Д. 226/34, сильник — мотор (з поль. silnik), сподвижник (слово хибне, взяте з рос. сподвижникъ — товариш пригод, подвигів, Відр. III, 15), клячник (стілець до клячання, з поль. klęcznik, Д. 275/34), заповідник — резерват первісної фльори й фавни, націон. парк Д. 330/34, панцирник, вантажник, довідник — інформац. книжка (в Україні), намогильник — пам'ятник на могилі С. 22.

е) З різних ділянок: дозорник — наглядач (хибне, з поль. dozorca, Відр. I, 176), підробник — фальшивник (Кол. 38), призвідник — спричинник іб. 120, спостережник — обсерватор, переслідник Нд. 26/34, обудник Лейт. 3, пробудник

Д., збўдник — що дразнить, підбадьорює Лейт. 103, забáвник, викрýвник — відкривець Лейт. 64, вýявник, розумник (Мик. 195, утвор. на рос. лад: умникъ), вкладник — що складає гроші до каси Д. 244/34, доповідник — референт, загранічник Д.(Чіпка), домівник — що мешкає в тому самому домі, з поль. domownik Д. 325/34, звелічник, викладник (думок, С. 22), мódник — знавець моди, франт Кол. 63, вýслужник, загальник — загальний вислів, з поль. ogólnik Гол., ягідник — медвідь, що годується ягодами Нд. 41/34.

З цього перегляду слів можна зробити висновки, що в нас тепер твориться справді багато полонізмів, а найбільше творять їх редактори часописів, що потребують найрізніших виразів, далі, що дуже часто перекладають у нас із мов польської й російської, а часом беруть цілі чужі слова, головно з рос. мови (не треба сюди вміщувати наших архаїзмів, як напр. заточник). Трапляються між цими новотворами й зовсім невдатні, або штучні, насамперед галицькі, кращі й зграбніші з В. України (н. пр. А. Ніковського, цитовані Кол.), доволі багато радянських складних термінів. В окремій групі я помістив усякі речі й предмети, що становлять виняток у словах з нар. -ик, що переважно означають особу, яка щось робить. Подекуди ба-

чимо двозначність у йменниках: приватник, копальник, шкільник, подібно як при жіночих іменниках на -ка (горожанка). Це йде від того, що йменники ці по-встають із прикметників, а здогадний іменник не є той сам („приватник“ із „приватний купець, господар“).

До новотворів сучасної доби з нар.-ник найближче підходять слова з поширеним суфіксом -ильник, -альник і -очник, -ичник. Їх мало, бо будова складніша, а додавання наростка -ник до самого кореня було б тут невигідне тому, що повставав би важкий збіг шелестівок. Зібрали такі приклади: носильник — носій (з рос. носильщикъ), чистильник (чобіт) Лейт. 59, постачальник — гал. доставець іб. 152, цигáр-оч-ник — папіросниця Мик. 73. Чоловічий рід останнього слова можна виправдати тим, що для нього є зразком узяте з рос. мови слово „портсигаръ“. Уживають нераз наддніпрянці слова з рос. мови „спráвочник“ ← інформаційна книжка, поль. skorowidz, але в нас це слово зовсім не прийнялося. Вживають у нас слова „каменичник“ — власник кам'яниці Д. 22.

2. Наросток -щик, -чик. Поширилися в нас, неначе справжня пошесьтво, слова з російськими наростками -щик, -чик, що їх варто б оминати. В українській мові є наросток -чик, але його вживають головно при здрібнілих імен-

никах, н. пр: хлопчик, горобчик, стільчик, а при творенні слів, що означають зайняття, або працю людей, треба вживати наростків *-ик*, *-ець*, *-ар*, *-ач* й інших. Через те повстають хибно складені слова, яких у нас скрізь повно (а деякі вже навіть сильно поширилися), як: покажчик і показчик *Д* 328/34 — показник, роздатчик — старший складач у друкарні Кол. V, прикащик — крамничний помічник, гуменний; розвідчик, перекладчик — перекладник, перекладач, накладчик — накладець, накладник, атентатчик *Д*. 322/34, транспортчик *Нд.* 32/34, гарматчик *Д.* 341/34, підвідчик = візник, селянин, що дає підводу, *Д.* 5/35, справщик — коректор Кол. VI, лазутчик — шпигун (рад. чисто рос.) *Д.* 4/35, рознощик (з рознос + чик) — розносець *Д.* 22.

3. Наросток *-ик* і поширені (в зв'язку з пнем) *овик*, *-евик*. Як від слів на *-ний* творяться іменники з нар. *-ник* [приватний — приватник, безробітний (scil. чоловік) — безробітник], так і тут від прикметників на *-ов-ий* творяться іменники на *-ов-ик* [військовий (scil. чоловік) — військ-ов-ик, керм-ов-ий (балон) — керм-ов-ик]. Цих слів, порівнюючи, мало й вони переважно найновішої формациї: островик — мешканець острова (Кол. 19), військобійк — вояк, старшина, військовий урядовець, фронтовик — що служив на війні, службовик — функціонар (рос. слу-

жащій, гал.), паровик — паровіз (С. 22, у рос. мові значить: казан паровий), кермовик Д. 296/34 — кермовий балон, поль. sterowiec, звуковик — звуковий кінотеатр, поль. dźwiękowiec, грузовик — вантажник (рос. Мик. 227), чорнобіржецьк Д. 321/34, січовик, луговик — член Січі, Лугу (гал.), пробоєвик — член, вояк пробоєвого відділу Sturm-abteilung у Німеччині. Ці всі слова здебільш галицькі, мало вживані, бо штучні, творені під впливом російської, почасти польської мови. Визначають вони заняття або місце житла людей (5 прикладів), а в 4 випадках визначають предмети, подаючи в іменнику їх прикмету.

4. Наросток -ач, -увач. *Nomina agentium* в теж нові слова з нар. -ач і -увач, що їх дуже люблять наддніпрянці в противенстві до галичан, що рідко вживають їх може тому, що слова з цими наростками трохи важкі й незграбні, бо мають багато складів. А з дотеперішнього ясно, що новоскладене слово що коротше, то краще й зручніше його вживати. Тому теж неначе саме собою висновується правило для складання слів: наросток повинен бути по змозі односкладовий, а пень 2-, а найбільше 3-складовий. Бо якщо наросток має більше складів (2 або 3), а пень 3, 4, або й 5 складів, тоді одержувмо тяжений великий і незграбний новотвір, що матиме

5, 6, 7 складів. А це буде слово-дивогляд, що не прийметься, бо його незручно й писати й виголошувати. З наростком -ач утворені слова: золотошукáч Лейт. 60, надзирáч з рос. надзиратель Відр. I, 3, укладáч книжок Д. 276/34, оглядач — автор огляду (літератури) Лейт. 151, у Галичині вживають у значенні „о. худоби“ (на селі). Наросток -увач: переслідувач — переслідник, дописувач — кореспондент С. 22, послідувач — учень, адепт Д. 22. потішувач Лейт. 61, руйнувáч іб. 72, використувач Нд. 30/34, продовжувач, підспівуваch, відвідувач Д. 223/34, 4/35. Всі ці слова означають людей, що щось роблять (чинність постійна), слова з укр. преси й наукового твору. За деякими винятками, це слова важкі, творені в Україні людьми, що не знають мови органічно й не виучують її з джерел, тільки на основі словників „кують“ слова, не маючи почуття укр. мови. Багато цих слів можна переробити при допомозі наростка -ник, як: переслідник, потішник, руйник, продовжник. Щодо їхньої будови, то звичайно можна завважити, що від дієслова дуративного (протяжного), напр. шукати, буде іменник „шукач“, а від наворотного „пошукувати“ буде „пошукувач“.

5. Наросток -ак і -як. Ці нарости творять мало слів: чужák Д. 222/34 — чужинець, одноосібняк — селянин індиві-

дуальний (див. вище „приватник“), двійник — людина, цілком подібна до другої *D. 22*, східник — східник *Hd. 35/34*, середник — середньозаможний селянин (рад.), ширяк — безмоторовий літак, поль. *szubowiec* (постійно вживає цього слова „Діло“), вступник — учень, що здає до вищої класи іспит. Усі слова мають на голос на останньому складі, короткі (2-складові), переважно в будові слова зазначена прикмета. Слови нелітературні, а практичні й буденні.

6. Наросток -ець. Цей наросток у зв'язку з поширенням кореня, довший: -овець, -лець, -елець, -енець, -анець, -ленець.

Усі йменники, утворені цим наростком, походять здебільша від прикметників або дієприкметників подібно, як при йменниках з наростком -(в)ик, однаке є теж слова, утворені від іменників, а головно від прізвищ і безпосередньо від кореня (бор-ець, нес-ець, від-твор-ець, лов-ець).

Від прикметників утворені: живець із живий, здрій (поль. *zdrój*) = джерело лікувальної води, податковець = платник податку, почтобвець (із почт-ов-ий *scil. urядовець*), штаббвець = штабовий старшина, походбвець = учасник походу (*D. 178/34*), поєдинкбвець (*Hd. 50/34*) = учасник двобою, нещасливець (*D. 347/34*), у нас є нещасник (Грінч.), у поль. мові *nieszczęśnik*, уділбвець = член акційної

спілки (Д. 288/34), беžéнець¹ (прикм. безжений).

Деякі з цих новотворів повстають безпосередньо від прикметників (живець, нещасливець), усі інші від прикметників, що їх утворено від іменників. За виїмком „живець“, при всіх треба додуматися іменника чол. роду (чоловік, урядовець, учасник і т. д.)

Від дієприкметників, а саме пасивних теперішнього (в 3 випадках) й минулого часу: найманець, ізольованець (у таборі, У. Б. 27/34), відродженець = член „Відродження“ Д. 321/34, улюбленець, засудженець С. 22 = засуджений судом на кару або смерть, переродженець Д. 223/34, розпорошенець (після бою, Д. 218/34), обезпеченець С. 22, родимець (гал.) = земляк (утворене від архаїзму родимий = (в)роджений, що відчувається вже як прикметник і має значення „рідний, свій“ (Грінч.); цікаве, що в Україні родимець значить параліч), посоланець = післанець (від дієприкм. пас. тепер. часу, Дік. 104), прибулець = приходець (перекл. рос. пришелець, іб. 22.), злобанець (духовий Нд. 35/34), лікбованець (не лікуванець, як пишуть у газетах, бо походить від дієприкм. лікбваний), пітomeць = вихованок (бурси), богослов (се-

¹ Ч. Дікенс: Тяжкі часи, Харків, 1930, ст. 222. Далі цитую в скороченні: Дік.

минарист), (рос. питомецъ; слово це є залишок укр. книжної мови з 19 стол., коли то брали в нас живцем російські слова, н. пр. до наукових термінологій і до шкільних підручників та уладжень; архаїзмом годі його назвати).

Від іменників повстали: а) в першу чергу слова, що визначають ідеологічно-партійну приналежність чи прихильність, утворені від прізвищ політиків і провідників: петлюрівець = вояк армії Петлюри, самостійник, а далі (з становища росіян і комуністів) — контрреволюціонер, укр. націоналіст, українець; на еміграції: прихильник центру У. Н. Р.; скріпниківець, ленінець, гетьманець; б) інші: можновладець С. 22 — перекл. поль. ro?en-tat, одноробдець = земляк (*ibid.*), поворотець (від імен. поворот), співплемінець (Нд. 47/34), недбумець = божевільний (*ibid.*, у нас є подібні слова: недоум у Шевченка, недбумок — витвір Куліша, Грінч.), торговецець = торговельник Д. 195/34, сиротинець = захист, дім для сиріт (гал. УБ 27/34), партієць — член партії Д. 293/34, непротивленець = що не противиться (від ім. непротивлення, в часті з рос., Лейт. 59).

Від діеслів або від чистих коренів: перекладець = перекладач С. 22, внескодавець (з поль. wnioskodawca, С. 22), хлібодавець = шеф, хазяїн, з поль. chlebodawca, Д. 325/34, видавець, відтворець

(фортеч'яновий, Наз. 12/34), несець = носій Відр. II, 248, головоловець — дикун Нд. 35/34, борзописець Лейт. 132, замовець іб. 152, використовець, природолюбець.

Коли тепер спитаемо, як можна поділити ці новотвори згідно з їх значенням, то на це буде відповідь, що значення їх дуже різноманітне може й тому, що їх багато й що їх дуже радо творять з огляду на легку будову цих слів.

Підставове їх значення буде заняття мужчин і їх прикмети.

1. Заняття: почтовець (поль. pocztowiec, в Укр. поштовик), штабовець, посиланець, перекладець, видавець, несець, торговелець.

2. З першою групою в'яжеться друга на визначення праці, але не завжди постійної, це щось посереднє між заняттям та прикметою: податковець, походовець, найманець, внескодавець, хлібодавець, відтворець, головоловець, борзописець, замовець, використовець, народолюбець.

3. Прикмети: безженець, можновладець, родимець, однородець, співплемінець.

4. З групою прикмет в'яжеться тісно група слів, що визначають стан душевний, певну життєву стадію згідно з натурою (суть) пасивних дієприкметників, що від них ці неологізми повстали: зломанець, нещасливець, недоумець, поворотець, ізольованець, засудженець, роз-

порошенець, обезпеченець, прибулець, лікованець, питомець, поворотець, непротивленець.

5. Приналежність чи прихильність ідейна або політична, як вище.

6. *Concreta* (речі й будинки): живець, сиротинець.

Цікаве, що з нар. -ець твориться багато слів складених і це слова найновішої формациї. Як у кожній групі, так і тут є впливи сусідніх мов, польської й російської, переважають галицькі слова, є деяло невдатне й штучне (походовець, торговелець, зам. „використовець“ краще було б „використувач“).

Бачимо великий розгін, головно публіцистів у творенні неологізмів, і цю працю важко нормалізувати, бо це не наче стихійна й модна творчість, а що багато в речей мертвороджених, це справа зрозуміла. Повстають теж синоніми, з чого видно, що дотеперішні слова галицькі не вдоволяють людей, і тому творять вони інші, н. пр. досі вживано: земляк і родимець, а тепер створено: однородець і співплемінець (ширше значення).

7. Наросток -тель. В Галичині лишилося ще багато слів, утворених наростком -тель (у пошир. -итель, -атель) і дуже розповсюднених (під впливом книжної й церк. слов. мови), хоч у В. Україні слів із цим наростком щораз

менше, а чисто народніх зовсім мало. У нас іще загально вживають: властитель — власник, завідатель — завідувач Гол., або „завідуючий, голова“, як пропонує Проф. Огієнко¹, надзиратель (наглядач), мислитель (нім. Denker), управлятель (це є і в Україні, Гол.), правитель — керманич, володар, кормитель — годувальник Гол., настоятель — завідувач, виховник (в Україні це слово вживається тільки у відношенні до духовенства²). Дуже багато слів із цим наростком є в російській мові, й тому любили їх галицькі московофіли (напр. слушатель, діятель, освободитель і ін.).

Слідкуючи за сучасною літературною живою мовою, завважую, що слів із нар. -итель у нашій пресі й у літер. творах лишилося вже мало, а ще менше їх твориться, наприклад: відновитель — відновник (Нд. 32/34), живитель — годувальник Д. 285/34, крутитель³, вдохновитель — інспіратор, надхненник, а РУС подає: надихач, духозбудник (І. том с. в.). З укр. преси 1922 р. („Свобода“, „Діло“, „Гром. Вісник“) я виписав іще: доносич-

¹ Український Стилістичний Словник, Львів, 1924, стр. 135.

² Російсько-український Словник Укр. Академії Наук, том II. вип. III. с. в. Далі цитую в скороч. РУС.

³ О. Кобилянська: Ніоба, вид. А. Ніковського, ДВУ, стр. 8; далі цитую: Нб.

тель, нарушитель — порушник, обвинуватель — обвинувач, обжаловник; покровитель — патрон, опікун, обронець. Цікаве явище із словом „любитель“: його обминають, бо вважають за слово хибне або перестаріле, напр. Проф. І. Огієнко обминув його в обох своїх словниках, а Голоскевич (ор. сіт.) теж пропустив, але подав прикметник, утворений від нього „любительський“. А все таки це слово нам потрібне хоч би в таких висловах, як „любитель театру, мистецтва“ й т. ін. В Галичині вживають слова „аматор“ і це слово подає теж Словник УАН II/2, але затримує „любитель“, бо іншого в нас нема.

8. Наросток -ун. Цей наросток являється в неологізмах рідко, а слова, ним утворені, визначують теж чоловічі назви занять або чинності, як: опікун, брехун, чаклун і ін. Я занотував мало слів на -ун, і це чисто галицькі слова, дуже рідко вживані, досить штучні, а саме: совгун — совгар Д. 22, копун — що грає в копаного м'яча *ibid.*, першун — перший у чомуусь Нд. 50/34, двигун — мотор із рос. двигатель (є в Голоскевича з зазначкою, що краще „рушій“), чигун Д. 265/34 і хижун Нд. 44/34 — дикий стрілець (полює без дозволу), мазун — нездатний поет С. 22 і ревун — крикун, демагог (ГВ. 23, в Укр. має значення „плаксій“ Грінч., в Галичині спопуляри-

зував це слово в значенні „крикун“ О. Маковей). На 8 слів б походить від дієслів, інші — від прикметника й числівника.

9. Наросток *-ий* приходить у 2 словах: рушій — мотор і носій — носильник. На обидва поняття маємо багато новотворів, що подам на іншому місці.

10. Наросток *-ар* служить теж до означування занять і праці людей (*potina agentium*) і ним утворені такі слова, як: кобзар, столяр, писар, вівчар. Неологізми з нар. *-ар* мають теж це значення, а саме: двигár — носій Нд. 39/34, торбінкár — злодій, грабівник жіночих торбинок Д. 291/34, пісенькár — що творить і співає пісні Д. 331/34, перекл. з польського, денникár — журналіст, газетяр С. 22, лещетár, совгár, ситківкár (грач *lawn-tennis*, Д. 22), рушникár — рушничник (з поль. *ruszníkarz*), готеляр — власник або службовець готелю Д. 335/34, манкár — що викликує „манко“ (недобір) у касі. З усіх цих слів більше поширені: лещетар, совгар, готеляр, інші — це ефемериди, що швидко щезнуть. Дві слова: торбінкар і манкар складені з глувливим відтінком, і тому автор уявив їх у лапки.

11. Наростки *-ень*, *-ан*, *-янин*. Ці всі наростки зустрічаємо дуже рідко: *-ень* у словах: покупень — покупець (що купує щось у крамниці), гарматень — гарматня куля (стрільно Д. 247/34), за-

разень — заразок, бацила *Д.* 267/34, прихвостень *Д.* 22. Куліш створив слово „честень“ — пам'ятник у честь чиось, але це не прийнялося. Наросток -ан маємо в 2 словах: човгáн *Нд.* 47/34 — танк (з поль. *czołg*) і ватра́н — коминок у давніх домах, де горить назовні (вогонь відкритий). Друге слово утворено доволі вдатно від слова ватра (багаття). Голоскевич подає це слово в лат. одежі „камін“. Наросток -янин маємо в слові „зорянин“ — визначний фільмовий артист, неначе аналогічно до слова „фільмова зірка“ *Наз.* 10/34.

12. Чужі наростики. Нар. *-ist*, *-ist* служить до творення слів, що, подібно до нар. *-овець*, визначують належність до політичних, ідейних та культурних угрупувань: шумськіст — прихильник Шумського (рад.), загравіст — прихильник партії „Заграва“ (назва часопису), бояніст — член співочого т-ва „Боян“ *Д.* 3/35, гімназійст — учень гімназії, гал. гімназіяст; *-ат* у новотворі „гетьманат“ — гетьманський суспільно-державний устрій; *-ізм*, *-изм* у словах: побутовизм *Лейт.* 61 — побутовщина, царізм *С.* 22, ленінізм, корпоративізм *Дз.* 12/34; вкінці *-ер* у слові „станціонер“ — станційник, учень, що живе на прив. помешканні *Д.* 213/34.

13. Чистий корень. У неологізмах виступає чистий корень не дуже часто. Це все іменники, утворені від дієслів,

що означають чинність, а повстали вони, щоб скоротити довгі дієслівні йменники на *-ння* чи *-ття*, що з ними велася енергійна боротьба. Деякі з них трохи штучні й не здобули собі великого призначення. Важніші з них ось ці: віпал Наз. 14/34, нáдлім (літератури Лейт. 131), підúпад — занепад іб. 132, óсід (літака, Д. 245/34), нáхід (весни Нд. 41/34), підслух — підслухування, підслухач Нд. 1/35, рóзграб = розграблення іб. 36/34, перéніс — перенесення Д. 296/34, óбстук (хорого) — гал. опукування, скрот — скрочення¹, похíд — походження Тимч. VII. У всіх цих словах є приrostок.

Окремо стоїть слово „*викіт*“ — виріз, декольте Мик. 346.

III. Іменники середнього роду.

Неологізмів середнього роду дуже мало. При допомозі наростків *-ство*, *-цтво* повстали йменники: летунство, їздецтво — їзда верхи Дік. 251, пустозвонство — балакучість, пустомельство (рос. Лейт. 113), розломництво — роз'єднання Нд. 30/34, дворушництво — дволичність, двоєдушність Д. 226/34, розбивацтво Д. 313/34, доносництво, східництво — нахил до східньої культури Д. 294/34, мальконтенство,

¹ Історичний Словник українського язика, за ред. Б. Тимченка, том I. УАН. ДВУ. 1930. стор. IX. Далі цитую скороч. Тимч.

опоненство (Чіпка Д. 331/34), багатоженство Д. 262/34, жерцівство Нб. 200, галичанство — галицький парткуляризм Д. 321/34, культурництво Д. 5/35, наплювательство — легковаження Лейт. 20. Це все йменники уявні, здебільш означують чинність, або прикмети.

Наросток -я: поземелля — терен (гал.), передшкілля Д. 350/34 з поль. *przedszkole*, замир'я — замирення Лейт. 12, довкілля — оточення (Сімович у Наз. 12/34), середселля Д. 3/35 — місце серед села (має бути середсілля). Дуже багато в сучасній нашій мові в іддієслівних іменників. Зазначу тут тільки найбільш оригінальні: устатковання Гол.—інсталяція, речі до інсталяції, уставлення машин і т. ін., далі йменники з негацією у приrostку, як напр. знецінення — обезцінення Лейт. 30, вкінці з ділянки радіотехніки: перезвучнення, назвуковлення (фільми, Наз. 9, 10/34).

Наростки -ще, -овище (місце, де щось є, або діється) виступає вже частіше: летовище — аеродром Д. 14/34, поль. *lotnisko*, слуховище — авдиція Нд. 32/34, передмостище — передмостове укріплення, франц. *tête du pont* ГВ. 23, літнище (гал.) — місце, де проводимо літо, річище — корито ріки (Гол.), оздоровище — санаторія, кліматичне місце з поль. *uzdrowisko* Д. 247/34, середовище Гол., вкінці жахливе слово з давніших років „при-

туловище“ — захоронка, захист, але цього слова ніхто більше не вживав (Відр. I, 301).

Наросток -иво: відиво — візія, привид (з поль. widziadło), твóриво — витвір, рóбливо — зроблена річ, матерія С. 22, М. Рудн.; усе це слова дуже штучні, що не прийнялися.

Під кінець обміркування нових іменників, а головно їх наростків, скажу кілька слів про йменники прикметникові, творені під чужими впливами, або просто звідтіль перенесені: пивна — пиварня Мик. 444, машинне ів. 313 — відділ машиновий у фабриці, начайне — рос. „на чай“, поль. napíwek, гал. Trinkgeld („Жорна“ 15/34), ворітне — оплата за відчинення воріт, нім. Speergeld, гал. „шпира“ Д. 243/34.

У множині тепер дуже поширеній і любий чисто укр. наросток -ощі, напр. у словах: приємнощі, молодоші (молодість, молоді роки), слабоші Бур. 86, прикроші, дорогоцінноші.

IV. Прикметники.

У сучасних прикметниках бачимо великі зміни. Насамперед зникають дієприкметники на -учий, -ючий, -ачий, -ячий, так часто вживані в Галичині, а на їхнє місце приходять прикметники легко збудовані, коротші й кращі. Найбільше тво-

рять їх в Україні, але в нас теж повстає їх досить багато.

Як у творенні іменників перше місце займають наростики *-ка*, *-івка*, *-ник*, *-ець*, так у нових прикметниках найбільшу роль відіграв нар. *-ний*, а далі *-ливий*. Ще зають теж дуже поширені в Галичині прикметники з пасивним наростком *-имий*.

Найчастіш повстають нові прикметники від дієслів: непроломний Дік. 104, виконний (давніше виконавчий з поль.), віправний Ібс. 159, обновний, відновний, освіжний, осудний, уdatний, запаморочний, розговірний (мова, Д. 22., з рос.), вичерпний — гал. вичерпуючий Лейт. 153, перекидний Мик. 355, відмолодний — що відмолоджує Д., причайній Любч. 35. Ці прикметники повстали з дієприкметників, і цю їх первісну вдачу ще відчувається в значенні. Всі вони утворені від зложених дієслів, а не від простих.

Дієслівного походження, але з двох слів складені прикметники: широкомовний Лейт. 20, всеосяжний, всеприймовний іб. 13, від одного слова: бомбардивний літак Нд. 1/35. Зложені з заперечкою: незгасний, знеохотний. З іменників повстали: договірний (учитель — контрактовий, Д. 244/34), занепадний Лейт. 16, одчайний, ініціятивний Д. 322/34, з прислівників: навпачний — противний Нд. 35/34, дотеперішній.

Трапляються в радянських виданнях

важкі новотвори, з трудом виковані при допомозі словників, часто перекладені з російщини й тільки трохи вигладжені: абезнадієний — позбавлений надії з рос. обезнадеженный Iбс. 199, відповідний Лейт. 18, сумісний (рос. совмѣстный, Гол.), або сміливі новотвори: стрімголовний.

До цієї групи підходять частково прикметники з поширеними наростками: -льний, -альний, -яльний, -ильний, -ювальний, а саме: збиральний (у вислові з -а кампанія — праця для збирання збіжжя, Д. 184/34), перекональний — що переконує, може переконати, рішільний — що вирішив Д. 245/34, рішальний — що вирішує Д. 286/34, розяснювальний, поясняльний Д. 223, 293/34, більшільний — що побільшує (у вислові б-е шкло, Нік. у Нб. 26), (с)приймальний у висловах „сприймальна стація“ (радія Д. 274/34) і „приймальна карточка“ — для одержання авдієнції іб. 286/34, швальний — до шиття, рос. швейный, в Укр. вживали деякий час „шитний“ Д. 285/34, писальний — до писання (машина), вирівняльний — що вирівнює Д. 299/34, незнищальний — що його не можна знищити Д. 327/34.

Як бачимо, наведені справжні неологізми мають різні функції: 1) заступають дотеперішні активні дієприкметники й таких в найбільше, й тому ми відчуваємо

до деякого ступеня подвійну природу (вдачу) цих слів: прикметникову й партіципіяльну, 2) заступають і скорочують окремі вислови (приймальна карточка), 3) заступають пасивні дієприкметники й мають певне значення „можливості“, подібно, як німецькі прикметники з нар. -bar (erreichbar), або французькі з нар. -able (acceptable), але це буває рідко¹.

Усі вичислені новотвори повстають тільки від дієслів. Деякі з них виглядають трохи штучно (роз'яснювальний), головно тоді, як мають багато складів (5 або більше).

Наростки: *-инний, -енний, -анний, -аний.*

Наросток *-инний*: меншинний (від імен. меншина, наросток визначує принадлежність), зате в слові „квилинний“ = що квилить, заступає дієприкметник. Інші новотвори походять від дієслів і заступають дієприкметники пасивні з певним відтінком цієї „можливості“, про яку я згадав недавно. Проф. Огієнко² висловлюється про такі прикметники досить загально, що вони „ясно задержують ознаку дії“. Слів цих записав я кілька: спасённий — що спасає, може спасти

¹ Проф. Іван Огієнко: „Рідне Писання“, 1933, стр. 60. вважає, що ці прикметники мають тільки активне значення. Але в „Рідній Мові“ 1935 р. ч. 4 ст. 165. він підкреслює й пасивне значення їх.

² Ibid. стр. 61-62.

(Гол.), невпійманий — що його не можна впіймати Наз. 12/34, невгаваний — що не вгаває, що його не можна вгинити Мик. 112, роздрижаний — що почав дрижати, що постійно дрижить. Ці субтельні різниці значення прикметників у нас ще не знаходять зрозуміння, але в В. Україні їх добре відчувають, і тому Голоскевич у своєму Словнику подає дуже часто паралельні форми дієприкметників (*н*, *нн*), напр.: недозвблений — заборонений, недозволений (що його не можна дозволити), недотбрканий і недоторканий. Нар. -аний стойть тільки при діесловах перехідних, а тоді форму „невгаваний“ можна пояснити собі впливом аналогії.

Дуже поширений у новотворах нар. -ливий, що творить нові слова від дієслів: завбачливий — що передбачує, переконливий — що переконує *Д.*, довірливий Любч. 40, недотбркливий *ib.* 69: 1) такий, що його не доторкають і 2) що його не можна доторкати¹, тримливий Наз. 14/34, приголомшливий Лейт. 36, захопливий — що захоплює *ib.* 46, *Д.* 246/34, добродійливий Лейт. 97, загробливий (Мик. 148, *Д.* 293/34), приемливий² — що його можна прийняти (*Д.* 219/34),

¹ Голоскевич у Правописному Словнику подає на це 2 слові: недотрканий і недоторканий.

² Перекладено з рос. приемлемый. Це слово перекладано різно: приймовний, приймальний, а навіть прийнятний.

гульливий Любч. 23, 54. Проф. Сімович (оп. сіт. стр. 185) стверджує, що нар.-ливий означує духові й фізичні прикмети, і це справді є очевидне при деяких із наведених прикметників (напр. завбачливий, довірливий і і.), але при деяких дуже виразна ще їх дієприкметника вдача, а також і другий семантичний відтінок, як напр. у прикметниках: привітливий і недоторкливий. Деякі новотвори важкі і штучні, довгі й незугарні, як: приголомшливий (перекл. з рос. ошеломляючий), добродійливий, привітливий. Смілий неологізм „гульливий“.

Нар. -лий вигладжує галицькі архаїзми й заступає давній нар. -ший: померлий (=померший), минулий (=минувший, що донедавна було грамат. терміном у шкільних підручниках), а також у слові удалий Д. 329/34, хоч звичайно вживають уdatний, а навіть з рос. удачний. На окрему увагу заслуговує прикм. відсталий — поль. zasofany, що в нас загально прийнявся, хоч у рос. мові є „осталый“ і тому вважають його теж русизмом; ані Проф. Огієнко, ані Голоскевич у своїх словниках його не поміщують. Прикметники на -лий повстали від давніх предикативних дієприкметників за додатком родових закінчень.

Наростки -ущий, -ючий — це закінчення дієприкметників, що стали прикметниками й визначають постійну при-

кмету, хоч деякі новотвори затримали ще значення дієприкметникове: разючий перекл. поль. гаја́сү (Проф. Огіенко¹ по дає „разячий“, інші „разливий“), всевіду́щий — що все знає С. 22, владу́щий — пануючий (в-і класи), всежеру́щий Лейт.

У новотворених прикметниках виступає теж нар. -чий, і то виключно в Галичині, а це вказує на вплив польської мови, де таких прикметників багато: згідчий — згідливий С. 22, зарадчий (поль. zagadczy, ibid.), підготовчий, вивідчий.

Уживають теж у прикметниках нар. -мий, що давно творив дієприкметник пасивний. Найчастіш трапляється це в галицьких авторів, але нераз попадається і в наддніпрянців: непримиримий Мик. 169 — непримірений, непримирéний (Гол.), незносимий Мик. 309 — нестерпний, невловимий — несхопний іб. 311, немислимий — не до подумання, неможливий Д. 1/35, недопустимий (= недопускальний), незрушимий — незрушний, незаступимий — незаступний, неспалимий — неспальний, неспалéнний (усе з газет). Інші наростики виринають рідко: -овий, -евий (принадлежність і похідність): з'їздовий С. 22, лучбовий — комунікаційний Д. 194/34, віддовженевий — віддовж-

¹ Словник місцевих слів, Жовква 1934, стр. 87
цитую в скороч. См.

ний (перекл. з польського *oddłużeniowy*, Д. 340/34), *-ацький*, *-ицький*: читацький, Лейт. 64, пригодницький роман Д. 244/34; *-івний*: панівний — пануючий (Нд. постійно, Ог. См. вказує, що це рідковживане слово), *-истський*, *-істський* у чужих словах у Радянщині: марксистський (жаждливий збіг шелестівок „стськ“, неможливий у нашій мові) — марксівський, або марксистівський, індивідуалістський — індивідуалістичний Лейт.

Від багатьох згаданих прикметників творяться тепер дуже часті іменники уявні, а ще більше прислівники: незграйно — негармонійно Любч. 36, надсадно ib. 57, знеохотно Нд. 30/34, завбачливо, увбойно (стислі уста, Любч. 47). Віддієслівні прислівники дуже люблять надніпрянці, між ними Винниченко.

В прикметникових і прислівниковых новотворах дуже багато приrostків, і то здебільш прийменниковых, чого в народній мові майже нема, напр.: наокружний, прикінцевий, беззакидний, подійсний (стан Д.) й ін.

V. Діеслово.

В діеслівній групі маємо багато новотворів, і то цікавих, а вживають їх і в пресі, і в літературних творах. І тут на перше місце висувається практичність і вигода. Найчастіш уживають у нас

новотворів із наростками *o-*, *y-*, здебільш під польським впливом, а мотивом цього є економія місця й часу, бо таким чином дві слові заступаємо одним: омолоджувати — робити молодим Лейт., оформити — надати форму Д. 5/35, узаконювати — робити законним іб., уможливити Тимч. VI, обезголовити (з рос. обезглавить), обожнювати Дік. 193 — обожати, уаргументувати, очлювати, управдоподібнити (Д. 331/34, слово 7-складове), унеможливити Гол., упривілеїти, ускладнити — скомплікувати, узмістовлювати, уміжнародовлювати, утотожнювати (гал. новотвір, Гол. подає тотожність — ідентичність), уцаритися — запанувати з рос. воцариться С. 22.

Багато дієслів утворені від іменників: походувати — йти походом Д. 178/34, привинювати (кому вбивство) — обвинувачувати Кол. 59, запавутинити — обснувати павутинням Любч. 22, зафосфоритися — заблищати фосфором Мик. 124, поручкатися — подати собі руки іб. 295, зафармазонити — ошукати іб. 260, сполітизувати — зробити політичним Д. 226/34, розкуркулити — збіднити (рад.), маршувати (Гол. Нд. 35/34) — йти в марші, зумовлювати — ставити умовиною, очлювати — ставати, стояти напереді Д. 161/34, започаткувати (Д. 190/34, з поль.), суддювати — бути суддею.

Від прикметників: пожавити — під-

силити, збільшити (рад., Д. 184/34), зне-
притомніти (Гол., Дік.), нетерплячитися
(Д. 240/34, бо слово нетерпеливий тепер
занехують), задомашнитися Нд. 35/34,
зріднитися Ібс. 61 — посвоячитися з рос.
сродниться, прискладнити — зкомпліку-
вати Кол. VIII., закволіти — захворіти
(Лейт. 38).

Від прислівників: зачастіти (Любч.
181, рос.), набакірти — заложити наба-
кир Мик. 226, досвітніти Нд. 32/34.

Замітне явище, що майже всі нові діє-
слова зложені з приrostками, здебільш
прийменниковими (найчастіше: за-, з-,
від-, на-).

Наросток -ча- виступає рідко й під чу-
жим впливом. Рос. слово „сотрудничать“
перекладено „співробітничати“ і, зда-
ється, на лад цього створено „авторитет-
ничати“ — удавати поважного Д. 269/34.

Склади з 2 і більше слів, при допо-
мозі кількох приrostків: зісоюзити —
згуртувати в союз Нд. 24/34, знебарвити
— позбавити барвів Д. 244/34, збезнаді-
єний (рос.).

Старі слова з новими приrostками:
зудар, зударитися (про потяги) підо впли-
вом поль. zderzenie, zderzyć się, рос.
столкновені; скорювати — підбивати,
завойовувати (з рос. покорять, Лейт. 45).

При складанні дієслівних неологізмів
дуже замітні чужі впливи, насамперед ро-
сійської, а також і польської мови (на-

ціхувати — пасечhować, Д. 22). Видно тенденцію скорочуватися, щадити час і місце й висловлюватися по-новітньому, але багато „кованих“ слів — скроминущі ефемериди. Бачимо багато спроб і пошукувань, а навіть багато вдумливості й оригінальності.

VI. Складені неологізми.

Хоч складеними неологізмами вважатимемо взагалі й ті, що їх утворено з приrostка й кореня та наростики, чи тільки кореня й наростики, однаке в тіснішому значенні це слова, що складаються з 2 або й більше слів. І їх тепер хочу розглянути, торкаючись посередньо й усіх інших неологізмів, а на кінці подам висновки своєї праці.

Наша мова має багатенько складених слів. До їх творення мав велику скількість приrostків і наростиок, що віддають дуже ніжні відтінки понять, будова слів легка й вигідна. А все таки наша мова не любить і не має такої великої скількості складених слів, як мови старої новогрецька, німецька, староцерковнослов'янська й російська, що має їх багато підо впливом церковщини. Великий вплив на формування складених слів мала в нас церк. слов. мова, як це я зазначив у статті: „Вплив церкви й реолігії на укр. мову“ (Księga referatów

II. Międzyn. Zjazdu Slawistów, Warszawa
1934, стр. 34-35).

1. Іменник + дієслово. Найчисленнішою в нас групою складених слів є сполучка іменника з дієсловом, або взагалі імення (іменник, прикм., займ., числ.) з дієсловом. Найкоротші в цій групі це трискладові слова: бомбовіз, бомбокід — літак, що кидає бомби (Д. 266/34, 351/34), паровіз, самохід, водогін — водопровід, сонцевій — подих сонця Любч. 67, конекрад — конокрад Д., линвоскок (з поль. linoskoczek, С. 22). 4-складові: хлібо-, жертво-, внеско-, праще-давець (підо впливом польської мови, але в Галичині дуже поширені), карколомний, повітроплав (нім. Luftschiff), душехватство Д. 286/34, хлібоздача (рад.), ропопровід Д. 335/34, самоуряд (Гол. самоурядування), слізозотеча Кол. 140, крововилив Ібс. 238 — кровотеча Гол., водозбірня Д. 190/34, борзописець (Лейт. рос.), лежибока — лежень (рос.), рукописьмо — рукопис Кол. V., горлодерний — що горло здирає.

5-складові: борзописака Д. 343/34 — швидкописець (слово глувливе), єдиновладність Д. 161/34 — одновладство РУС/І., фільмовирібник Наз. 13/34, світовідчуття, головокружний Д. 267/34, золотошукач (Гол. Лейт.), мистецтвознавець Д. 266, 327/34, природолюбець Нд. 41/34, сінозаготівля (рад.) перекл. рос.

сънозаготовка, головоловець Нд. 34/34, книговедення Д. 299/34, рукостискання Кол. 11, перекл. рос. рукопожатіє.

6-складові: світовідчування Д. 329/34, -розуміння С. 22, п'ятколоскотання Лейт. 4, цілеспрямування ів. 69, народоспасений Наз. 13/34.

7-складові: радіопередача, престоло-спадкування Кол. 37 з рос. престолонаслідіє, місцеперебування Лейт. 93 перекл. рос. мѣстожительство.

З цього перегляду бачимо, що 3-склад. слів є 8, 4-склад. 16, 5-складових 11, 6-склад. 4, 7-склад. 4. Отже найменше є слів дуже довгих (6- і 7-складових), найбільше 4-складових, далі йдуть по скількості 3- і 5-складові. Неприродній негарні слова довженні, що здебільш перекладені з російщини, це „не з нашого поля ягоди“. Взагалі вплив російської мови тут дуже великий, більший, ніж польської, що слів складаних і довгих не любить. Що до рос. впливу, то потрібне мале застереження, а саме: коли створене слово має наш корінь і наросток, то не мусить воно бути русизмом, хоч і в таке саме чи подібне в рос. мові (нпр. арх. борзописець). Вражає те, що мало слів легко їз грабно створених, появляються теж мовні дублети, що є зрозуміла річ. Що до структури слів, то завважу, що в 7 словах маємо, як другу складову частину, дієслівний іменник, що

часто є довгий і вже цим самим не годиться до творення складеного слова. В деяких новотворах разить нагромадження цих самих або подібних голосних і приголосних, а саме: головоловець, ропопровід, мистецтвознавство. Цікаве теж, що від складених слів повстають нові слова, напр. від „паровіз“ повстae „паровозівня“ (С.).

Невелика група, що в ній новотвір складений із двох іменників: зброймістр *D.* 235/34 перекл. поль. ogniomistrz, нім. Feuerwerker, співогра — гра оперового артиста *D.*, радіозвіт *Hd.* 32/34, кінозірка *D.*, дяковчитель *D.* 339/34, родонаочальник (Лейт. рос.), електросонце (Дніпрельстану *D.* 223/34), автодорожка — таксівка *D.* 268/34, оборонеспособність — здатність до оборони *D.* 238/34. У цих новотворах перший іменник заступає прикметника другого слова й його можна замінити на прикметника (радіозвіт — радиєвий звіт, кінозірка — кінова зірка й ін. Тому слова короткі. Це все найновіші новотвори, подібно, як у новітній поезії маємо подібні „словесні вибрики“.

2. Іменник є складова частина в таких формacіях:

а) Іменник + прикметник: жите-, працездатний Гол., життєрадісний, боєздатний *Hd.* 34/34, перекл. рос. боеспособный. Усі ці неологізми складені

на зразок російських слів і дуже в нас поширені. Це прикметники.

б) Прикметник + іменник: великороджава — поль. mocars two Д., дикогривий Любч., жовтомасний іб., різнофарбний іб., залізодорожник — залізничник С. 22, вільномуляр (*wolnomularz*, франц. franc-maçon, *ibid.*), зеленосок (з-ом м'язи натирає, Любч. 67), чорноділ Наз. 14/34, святобозство Лейт., рідношкільний, високошкільний Д. 261/34, мінуторічний, солодкопашний Д. 263/34, твердокаменний Лейт. Неологізми цієї групи — прикметники (8) і йменники (6). Дуже сміливі поетичні новотвори: зеленосок і чорноділ, подібно, як це вже було в групі складання 2 іменників.

в) Дуже оригінальна формація: родовий іменника + прикметник. Це сміливе сполучення походить з останніх років і доволі поширене може тому, що модне, а в мові є теж мода на слова, форми й новотвори: жалюгідний (може з поль. *ubolewania godny*), подивугідний Наз. 12/34, каригідний і каридостойний (ГВ. 23, С. 22 з поль. *kagugodny*).

г) Числівник + іменник: двоушник — гіпокрит Нд. 35/34, дворушник — облудник Д. 222/34, одноосібняк Д., стокінний, чотироциліндрий (авто, збіг 4 приголосних *ндрн*, Нд. 41/34).

г) Прислівник + іменник: багатоженство Д. 262/34, многоженство Д.

273/34, багатодітність Нд. 8, багатомовство Лейт. 149, многолицій ів. 6, многолітствіс Д. 3/35, многосторонній. Бачимо тут неначе боротьбу й вагання між присл. „багато“ й присл. „много“, що є архаїзм і тому його занехують, однаке до словотворення він більше надається, бо має 2 склади, а „багато“ З. З цієї причини в нас нема народніх слів, складених із присл. „багато“, у Словнику Грінченка в тільки одне слово — „багатолистий“.

д) Прийменник + іменник: беззакидний, безхребетність — гнуцкість, безхарактерність, дорічний — щорічний, досмертний, наднаціональний Д. 294/34, надбудова Д. 263/34, міжчас у вислові „в міжчасі“ — поль. w międzyczasie С. 22, міжсоюзний, міжпартійний, назвуковлення, намогильник, підстаршина, підсудний, підсовітський (література), післяплата (поштова), містоголова — заступник, товариш голови (гал. архаїзм, „місто“ — замість).

3. Дієслово, крім вичислених уже випадків, виступає ще в ось цих формacіях:

а) Дієслово + іменник: скалоузуб — сміхун, у Дік. 33 блазень цирковий, ломістрайк — страйколом Нд. 24/34, урвихвіст — пустун, вітрогон Любч. 81, лежибока Лейт., обходісвіт Д. 219/34 — бувалець, волоцюга. За винятком однокого слова „скалоузуб“, що в поправ-

ній формі мав бути „скалізуб“ Грінч. Й „урвіхвіст“, що мав зовсім подібні зразки в дотеперішній мові (урвіголова, урвіпола у Грінч.), інші слова взяті чи перекладені з сусідніх мов: із польської: „ломистрайк“ (у нас кажуть „страйколом“), обходісвіт (*obieżyświat*, хоч у нас є подібне слово: „пройдисвіт“, але легше, бо З-складове), лежибока з рос. мови. У 1. складовій частині маємо тут дієслово в наказовій формі, а в 2. іменник у знахідному відмінку.

б) Прислівник + дієслово: багатострадальний, широкомовний Лейт. 20, чорнороб — простий некваліфікований робітник, далекобійність (гармат. перев. із рос. дальнобойність, Лейт. 31).

в) Прийменник + дієслово: заіснувати Д., наплювательство (з рос. Лейт.), приява, приявний (присутність, присутній, гал.).

Окремі рідкі формациї: а) прийменник + прислівник дають зложений прикметник: до+нині+шній, дотеперішній; б) складення кількох слів: досьогочасний (до+сього+часу — прийменник + займенник + іменник), чистословісно (повст. з „з чистою совістю“ — прийменник + прикметник + іменник, Г. В. 23).

Заперечення в складених словах виявляється доданням заперечки „не“ або прийменника „без“: незаможник, недо-

торкливий, невидача *Д.* З/35, незісоюзений, знецінення, збезнадієний.

Загально про будову новотворів треба сказати ось цю: здебільш неологізми складені так, що перша складова частина (прикметник чи іменник) кінчиться на *-o* (білогривий, паровіз, водогін), або на *-e*, *-e*, *-yo* після м'яких або шелесних приголосних (працездатний, життєрадісний, середньовічний). Таким чином перша склад. частина стає морфологічно неначе прислівником, що можна в часті й семантично пояснити: боє-, життєздатний набирає в новотворі подекуди значення „боєво-, життєвоздатний“. Перша склад. частина заступає різні відмінки, але найчастіше знаходить головно в формaciї іменник + дієслово: бомбовіз — що везе бомби, водогін — що жene (гонить) воду, хлібодавець — що дає хліб. Буває теж і назовний, але рідко: самохід — що сам ходить, самоуряд — самі беруть участь в урядуванні, а також у формaciях прикметник + імен., якщо в новотворі цей іменник залишається: великороджана, вільномуляр, чорноділ. В інших новотворах маємо заступлений родовий: кроввилив — вилив крові, водозбирня — збирник води, або орудний: рукопис — рукою писане, паровіз — що везе парою, або прийменник із місцевим: повітроплав — в повітрі плаває. Справжній прислів-

ник задержується в формaciях: швидкописець, багатоженство й ін.

Дуже багато виразности надають неологізмам прийменники, напр. намогильник — пам'ятник або камінь на могилі, підсудний — що під загрозою суду. Щодо роду, то найбільш складених іменників чоловічого роду. Одні неологізми одержують у другій склад. частині закінчення родове (природолюбець, намогильник), в інших є сам корінь або пень (чорнороб, бомбокид, водогін).

VII. Скорочення слів і складів, криптоніми словні.

Щораз більш поширюються всякі скорочення, перш усього криптоніми партій і установ, складені з початкових букв поодиноких слів у назві: Усусус — український січовий стрілець, Ундо, гепеуповець = чекіст (ГПУ); знову інші скорочення складаються з перших складів даної назви: допра — дом исправительных работ Мик. 267, бупр — будинок праці = тюрма, зав — завідувач Мик. 129, коммолець — комуністична молодь — комсомолець Любч. 17, партконгрес — партійний конгрес Д. 294/34, партосередок — партійний осередок Любч. 24, трудодень — трудовий день (день праці Д. 184/34), робфак — робітничий факультет, селькор — селянський ко-

респондент, сексот — секретний сотрудник — вивідник.

VIII. Окремі неологізми.

Крім згаданих уже неологізмів, є ще в нас багато інших. Я вибрав собі для досліду вузьку ділянку, а саме — мовні новотвори з реального життя й преси. Інші ділянки я тільки легенько заторкував, і тому не можу претендувати на вичерпання матеріялу, бо є ще дві ділянки, що ввесь час творять і мусять творити нові слова, а саме — поодинокі науки й література мистецька. Без неологізмів не можуть теж обйтися автори словників, бо вони, перекладаючи чужі слова, часто не знаходять у нашій мові відповідників, отже творять окремі слова з наших коренів і наростків. Тому багато новотворів є в Російсько-українському Словнику УАН і в Правописному Словнику Голоскевича і ін., звідкіля використав багато матеріялу й застосував до нашого вжитку Проф. Огієнко в цитованому вже Словнику місцевих слів.

З дововніх неологізмів затрималося в нас доволі багато слів із ділянки спорту, якою зайнявся в нас перший проф. І. Боберський і склав спортивну термінологію, що з неї поширилися ось ці слова: руханка — гімнастика, руховик — гімнастик, ситківка — теніс, кобаний м'яч — футбол, наколесник — роверист, світлай-

на, світлівець — фотографія, фотограф. Цих термінів в Україні не прийнято. Під час війни в зв'язку з існуванням українських військових формаций (УСС) почали в нас творити військову термінологію й складено багато слів, що з них деякі прийнялися в галицькій літературі, а навіть і в щоденній мові (стéжа, стéжник, однострíй, стрíльно, мужвá — воїки, нім. Mannschaft, ідунка, булава — штаб, четár, вістовíй, хлібníк — торністра, зérна — обсерваційний пункт і ін.). В рр. 1918-1920 повстали в Києві окремі наукові комісії для складання українських термінів і їх працю продовжували аж до 1930 р. українські вчені в Інституті Української Наукової Мови (див. про нього статтю Ів. Огієнка в ч. 2. „Рідної Мови“ за 1933. р.). Здобутки праці цих учених у нас майже невідомі, але через пресу, журнали й красне письменство дійшли до нас деякі слова, що їх у нас із захопленням прийнято, напр.: струм (струя, ток електричний), речовíна — матерія (фіз.-хем.), рейки — шини, а далі ціла група слів із суспільно-політичної ділянки Радянщини (середняк, незаможник, куркуль, ударник, червоноармієць, лишенець, розкуркулення, ухильтництво й ін.).

До нових слів, утворених у нас і вживаних головно часописами, треба ще зачислити: зразкуватися — взоруватися,

брати собі зразок Нд., засобити — за- осмотрити (в В. Україні вживають: за- стачити й устаткувати), легкопад — поль. spadochron, сповидно — назовні Н. 1/35.

VIII. Висновки.

Живемо в добі буйного, небувалого досі розвитку нашої мови, в добі зусиль і праці над зуніфікуванням нашої літературної мови, щоб по змозі вирівняти велику прірву між т. зв. галицькою й наддніпрянською мовою. „Один народ — одна літературна мова“, це клич, що його проголосила редакція „Рідної Мови“, маючи на увазі змагання кращих одиниць з-поміж наших діячів і письменників, починаючи від незабутнього П. Куліша, що перший у нас взявся за діло розвитку й реформування літерат. мови. Майже до кінця XIX. століття, а подекуди навіть до світової війни, українська літературна мова спиралася виключно на чистонародній простолюдній мові, що її вважали за невичерпну скарбницю для вислову всіх думок людського духа, при чому індивідуальну творчість поетів та письменників над розроблюванням і збагачуванням літературної мови нехтувало й в'язано. З цього теж приводу громадянство в Україні ставилося з нехіттю до Куліша, або до М. Старицького за те, що вони, головно при перекладах із чужих мов, „кували“ слова.

В Галичині було трохи йнакше. Тут не зібрано так дуже багато матеріалів української народньої словесності й лексики, як в Україні, де кожний поет чи письменник був рівночасно етнографом, тут не було теж „народництва“, як там, тут не була народня мова ввесь час таким недоторканим і непорушним „табу“, як в В. Україні. І тому, хоч у Галичині поети й письменники творили й писали на основі літературних творів з України та народніх пісень і ставили теж дуже високо народню мову, однаке вже в 1870-их рр. почали потроху визволятися з-під непереможного впливу народньої мови. Вплинули на це два чинники: розвій часописів і журналів та розвиток українського шкільництва, а далі розвиток української наукової літератури. Для цих ділянок не могла вистачити чисто народня мова, й тому в Галичині неологізми не нова річ, а має за собою традицію тим більше, що й визначні письменники й учені відіграли тут деяку роль.

В першу чергу треба тут назвати І. Франка, що творив багато нових слів у своїй літературній, публіцистичній та науковій праці. Він теж перекладав твори з чужих мов, а відомо, що при перекладах без неологізмів не можна обйтися. Тому обсяг літературної мови в Галичині був ширший і більший, хоч ця

мова, щодо своєї якости, не була найкраща, бо мала багато русизмів і полонізмів, трохи залишків церковщини, була до деякого ступеня „книжною“. Добродійний вплив на літературну мову в Галичині мала участь письменників, а почасти публіцистів і учених з В. України (Кониський, Грінченко, Драгоманів і ін.) в галицьких видавництвах: вони не дозволяли галицькій мові засклеплюватися й ставати вже чисто „обласною“, вони її відсвіжували й підносили.

В Україні аж до 1905 р. не було зовсім укр. преси, а до 1917 р. не було рідного шкільництва, ані ширшої наукової діяльності. Тому літературна мова не могла там розвиватися всебічно й аж від 1917 р. почала сильно надолужувати „пропащій час“. Тому теж, за останніх 17 років так дуже змінює свій вигляд наша мова, розростається, вигладжується й вирівнюється, рівночасно відкидаючи всякий мовний бур'ян.

З цим в'яжеться й тема статті про неологізми в сучасній літературній мові. Коли неологізми є в мові кожного народу, що розвивається нормально, бо мова — це живий твір, що росте й змінюється, то тим більше мусять вони бути у нашій мові, що не має прихильних умовин для свого розвитку, а крім цього піддається впливам і течіям загальним. А ними є: 1. економія (ощад-

ність) часу й місця, що домагається передавати словами поняття й речі в можливо найкоротшій формі, творити слова складені, або навіть у звичайні слова вкладати якнайбільше змісту, а 2. якщо творяться й розвиваються нові ділянки життя й культури, то мусять творитися й нові вислови, зв'язані з ними. Цими ділянками є техніка (радіо, летунство й ін.), військовість (воєнна хемія, танки, нові гармати, кораблі й ін.), спорт, а далі нові течії й напрямки суспільно-політичні (фашизм, комуно-совітізм).

Ці чинники вплинули й у нас натворення нових слів, однаке в нас ця праця не є систематична й послідовна, а здебільш доривочна, сухо-індивідуальна, здана на добру волю поодиноких людей, а ще більше на випадковість і необхідність. У нас люди „творять“ слова, бо мусять, а ця творчість відбувається насамперед при перекладах із чужих мов, а вкінці серед поспішно-нервової праці наших публіцистів, що в нас справжні піонери в цьому напрямку, і за це треба признати їм великі заслуги. Розуміється, що багато в при цьому невдатних новотворів, які швидко забиваються, а крім цього багато вагань і сумнівів. Повстає багато слів на те саме поняття, багато мовних дублетів і триплетів, плутанина в справі форм і родів.

Подам кілька прикладів: 1. Чоловік,

що носить клунки, вантаж: несець, но-
сильник, носій, а найбільш популярні
в житті: пакер і трагар (нім.); 2. Мотор:
сподвижник, рушій, бігун, сильник; 3.
Жінка-член: членка, члениця, членкиня;
4. Той, хто вирішує: рішильний, вирі-
шальний, вирішний, вирішуючий. Вислі-
дом сумнівів є теж творення слів із різ-
ними наростками без різниці (-ник, -чик,
-увач, при жіночих: -ка, -иня, -киня,
-чиня), а далі те, що наші автори часто
йдуть по найлекшій лінії опору й бе-
рутъ, часом несвідомо, повними пригор-
щами слова з мови польської й росій-
ської. Хоч зрозуміла річ, що серед цієї
стихійної й метушливої праці нелегко
й неможливо цілком управильнити цю
справу, але все таки вибрати корективи
й керувати до певного ступеня можна
й треба. На жаль, у нас цією справою
зовсім не цікавляться ані поодинокі про-
фесійні вчені мовознавці, ані наукові
установи, і тільки „Рідна Мова“ (проф.
Огієнко) постійно бореться з цією ди-
кою господаркою в ділянці мови.

Ще одне цікаве явище, вже додатнє,
бачимо в наших неологізмах, а саме —
боротьбу з залишками (останками) га-
лицької т. зв. книжної мови в постаті
дієприкметників, так дуже розпаношених
на галицькому ґрунті, а далі з галиць-
кими новотворами давнішої доби, що їх
в Україні цілком відкидали. На місце

дієприкметників повстають прикметники (нар. -ний), а на місці старих невдатних слів деякі нові кращі.

Щоб порівняти неологізми галицькі з наддніпрянськими, я використав теж кілька творів мистецької літератури з України, один науковий твір і кілька перекладів, де є найбільш неологізмів. На основі цього можу сказати, що коли в наддніпрянських літературних творах, писаних українцями, є здебільш сміливій вдатні новотвори, то в творах, писаних чужинцями (напр. жидами й москалями), мова важка й штучна, яка в сучасний мент, після останніх протиукраїнських потягнень більшовицької влади, готова перемінитися в „пролетарський“ російсько-український жаргон.

Загально, щодо неологізмів, мушу сказати, що мало в нас оригінальної творчості, а більше перекладання, часто невільницького, або трохи вигладженого, з російської й польської мови.

А все таки те, що досі зроблено, це перші кроки в важкій праці наладнuvання й уніфікування літературної мови, й це треба взяти на увагу при робленні підсумків. Не зважаючи на всі зазначені недостачі, доволі багато вже зроблено, в тому немало доброго, а найбільш те, що принаймні частинно прочищено нашу мову від того бур'яну, що назбирувався в ній упродовж кількох десятиліть.

ДЛЯ ОДНОГО НАРОДУ—ОДНА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

ХТО хоче навчитися доброї української літературної мови,

ХТО хоче пізнати історію своєї мови,

ХТО хоче довідатися, як де говорить український народ —

ТОЙ мусить передплатити

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

„РІДНА МОВА“

присвячений всебічному вивченю
української мови.

Головний Редактор і Видавець

Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО.

ПЕРЕДПЛАТА: 6 зл. річно, 3 зл. піврічно, 1·60 зл.
чвертьрічно. За границею: в Європі — 8 зл.
(або: 30 корон чеських, 180 лейв рум., 5 нім.
марок, 30 фр. франц., 65 динарів), поза Європою —
2 дол. річно.

Кonto чекове П. К. О. ч. 27110.

Адреса Редакції й Адміністрації:

WARSZAWA IV, ul. Stalowa 25 т. 10.

Нові передплатники, коли того бажають,
дістають „Рідну Мову“ від першого числа.
Перший річник (без 2 і 3 чисел) 5 зл. Цілий
II і III річники по 6 зл. (за границею в Європі —
по 8 зл., поза Європою по 2 дол.) з пере-
 силкою; в оправі — на 1·50 зл. дорожче.
Зразкове число висилається за 50 гр.

ДЛЯ ОДНОГО НАРОДУ — ОДИН ПРАВОПИС!

15 LUT. 1937

"БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ МОВИ"

Видає проф. д-р Іван Огієнко.

Містить більші праці, головно підручники й словники для вивчення української літературної мови, й для масового поширення серед українського громадянства та шкільної молоді.

Уже вийшли такі книжки:

- Ч. 1: Проф. д-р Іван Огієнко — Д-р А. Чайківський — В. Острозький — Яр. Мандюкова:
ВЧІМОСЯ РІДНОЇ МОВИ 24 ст. Ціна 20 гр., 4 центи
- Ч. 2. Проф. д-р Іван Огієнко:
„РІДНЕ ПИСАННЯ“ ч. I: Український правопис і основи літературної мови. 146 ст. Ціна 1 зл. (5 корон чеських, 30 лей рум., 5 фр. франц., 1 марка німецька; поза Європою — 25 центів) в пересилкою. В оправі на 50 гр. дорожче.
- Ч. 3: Проф. д-р Іван Огієнко:
„РІДНЕ ПИСАННЯ“, ч. II: Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних. 156 ст. Ціна 1·50 зл. (8 кор. чеських, 40 лей рум., 7 фр. франц.; поза Європою 35 центів) в пересилкою. В оправі на 50 гр. дорожче.
- Проф. др. І. Огієнко: **ЯК ПИСАТИ ДЛЯ ШІРОКИХ МАС.** 24 ст. Ціна 30 гр. 6 центів.
- Ч. 4: Проф. д-р Іван Огієнко:
„РІДНЕ СЛОВО“, Початкова Граматика української літературної мови, ч. I: Фонетика й правопис. 154 ст. Ціна 1 зл. (5 корон чеських, для Америки — 25 центів) в пересилкою.
- Ч. 5: Проф. д-р І. Огієнко: **СКЛАДНЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**, Ч. I: Вступ до вивчення складні: 196 ст. Ціна 1·50 зл. або 30 цнт.
- Ч. 6: Проф. д-р І. Огієнко: **СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.** 68 ст. Ціна 50 гр. або 10 цнт. Роупродана.
- Ч. 7: Проф. д-р Іван Огієнко: **НАУКА ПРО РІДНОМОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ.** 72 ст. Ціна 50 гр. 10 цнт.
- Гроші можна пересилати чеками П. К. О. ч. 27110
Редакція: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10.

Ціна 50 гр.